

Андатпа

8D04201 «Құқық» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алуға ұсынылған диссертация

Авторы – Сатаева Айжан Баймурзиевна.

Жұмыс тақырыбы: «Азаматтық процесте дәлелдемелерді ашу: шетелдердің тәжірибесі және Қазақстан Республикасында құқықтық реттеуді жетілдіру жолдары»

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеуде шетелдік тәжірибені ескере отырып, Қазақстан Республикасының азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашу институтының кешенді теориялық-құқықтық түсінігі ұсынылған. Жұмыс тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидаларының іс жүргізу кепілдігі ретінде дәлелдемелерді ашудың қалыптасуы мен жұмыс істеу заңдылықтарын анықтауға, сондай-ақ оны отандық құқықта құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттарын анықтауға бағытталған. Зерттеу Қазақстанның, Англияның, Германияның, Жапонияның азаматтық іс жүргізу заңнамасының нормаларын және «Астана» халықаралық қаржы орталығының (АХҚО) сотын салыстырмалы-құқықтық талдауға негізделген. Диссертацияда дәлелдемелерді ашу процедурасының азаматтық сот ісін жүргізудің іргелі қағидалары - жарыспалылық пен формалды шындықпен байланысы ашылды, оның дуалды табиғаты дәлелдеу институттарына қатыстылығында және істі сот талқылауына дайындауда көрінеді.

Автор отандық азаматтық процестік құқығы ғылымында алғаш рет «дәлелдемелерді ашу» ұғымының теориялық анықтамасын жасады, оның түрлерін жіктеуді ұсынды, сот талқылауы кезеңінде дәлелдемелерді ашудан сотқа дейінгі ашуды нақты ажырату қажеттілігін негіздеді, сондай-ақ осы құқық құбылысын құқықтық реттеуді жетілдіру жолдары туралы өзіндік көзқарасын ұсынды. Салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде Қазақстанда дәлелдерді ашудың имплементацияланған моделі мен оның ағылшын прототипі арасындағы айырмашылықтар анықталды, бұл қолданыстағы заңнамадағы олқылықтар мен қайшылықтарды анықтауға мүмкіндік берді. Жұмысында Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің бірқатар баптарына өзгерістер енгізу, сотқа дейінгі құқықтық реттеуді жеке бап ретінде бекіту, сондай-ақ сот төрелігін іске асырудың негізгі қағидаларын ескере отырып, дәлелдемелерді ашуды және алып қою шектерін ашу міндетінен алып тастауды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша практикалық ұсынымдар әзірленді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Қазақстан Республикасындағы азаматтық сот ісін жүргізуді реформалаудың қазіргі заманғы үрдістерімен және тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы қағидаларын іске

асыру тетіктерінің тиімділігін арттыру қажеттілігімен айқындалады. Сот төрелігін жүзеге асыру сапасы құқықтың үстемдігі деңгейінің негізгі көрсеткіші және World Justice Project (WJP) индексіне көрсетілген сот жүйесінің тиімділігін бағалау критерийлерінің бірі болып табылады. WJP деректеріне сәйкес, Қазақстан «азаматтық сот төрелігі» бағыты бойынша оң динамика көрсетіп, 2024 жылы әлемнің 142 елі арасында 35-ші орынды иеленді.

Сонымен бірге, прогреске қарамастан, азаматтық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру сапасына байланысты мәселелер шешілмеген күйінде қалып отыр. Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында құқық үстемдігі индексіне 0,54-тен 0,60-қа дейін арттыру міндеті қойылған, бұл әділ сот талқылауының іс жүргізу кепілдіктерін жетілдіруді талап етеді. Қойылған мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін құралдардың бірі - дәлелдемелерді ашу *disclosure* ағылшын моделінің үлгісі бойынша 2021 жылғы желтоқсанда ҚР Азаматтық процестік кодексіне енгізілген институты болып табылады. Алайда қолданыстағы нормалар мен қолда бар практиканы талдау имплементацияның фрагменттік сипатқа ие екендігін көрсетті: дәлелдемелерді ашу жөніндегі міндет ҚР АПК-де нормативтік бекітуді таппады, сотқа дейінгі және сотты ашу арасында заңнамалық тұрғыдан нақты айырмашылық жоқ, дәлелдемелерді ашуды реттейтін нормалар тарауда жоқ, сот талқылауына дайындықты реттейтін, ашу шектері, сондай-ақ ашу жөніндегі міндеттерді бұзғаны үшін жауапкершілік тетіктері айқындалмаған. Осы себепті осы құқықтық құбылысты енгізудің сәттілігі мен институционалдығы туралы айту ертерек. Кешенді құқықтық реттеудің болмауы жарыспалылық қағидасының процедуралық кепілдігі ретінде ашу процедурасының дұрыс жұмыс істеуіне байланысты проблемалар туғызады. Сонымен қатар, құқық қолданушылардың дәлелдемелерді ашудың мазмұны мен мақсаттары туралы шектеулі хабардарлығы анықталды: жүргізілген әлеуметтік сауалнама нәтижелері бойынша сауалнамаға қатысқан заңгерлердің тек 39,2%-ы англо-саксон құқығында дәлелдемелерді ашудың бар екенін білді. Бұл қазақстандық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып, оны теориялық тұрғыдан түсіну және бейімдеу қажеттілігін көрсетеді.

Тақырыптың өзектілігі жаһандану және сот төрелігін цифрландыру жағдайында да күшейе түсуде. Жалпы құқық елдерінде электрондық дәлелдемелердің үлкен көлемін талдау үшін жасанды интеллектті пайдалануға негізделген электрондық ашу технологиялары (*e-disclosure*) іске асырылды. Мемлекеттік қызметтерді, оның ішінде сот төрелігін цифрландыру Қазақстан Республикасында басым бағыт болып табылады, мұндай шешімдерді интеграциялау сот төрелігінің сапасын арттыру үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

Осылайша, дәлелдемелерді ашу институтын зерттеудің теориялық

және практикалық маңызы бар: ол заңнаманы жетілдіруге, тараптардың мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге, істерді қарау мерзімдерін қысқартуға және қоғамның сот жүйесіне деген сенімін нығайтуға бағытталған. Осы міндеттерді шешу мемлекеттік саясаттың стратегиялық бағыттарына және Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарында бекітілген құқық үстемдігі индексі артыру жөніндегі міндеттерге сәйкес келеді.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты дәлелдемелерді ашу институтының мәні мен мазмұнын кешенді теориялық-құқықтық түсіну және шетелдік тәжірибені ескере отырып, оны Қазақстан Республикасының азаматтық процесінде құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері келесідей:

дәлелдемелерді жарыспалылық және формальды шындық қағидаларымен ашудың арақатынасын талдау, дәлелдемелерді жария ету міндетін процестік кепілдік ретінде бекіту мүмкіндігін зерттеу;

- дәлелдемелерді ашудың дәлелдеу институтымен және істі азаматтық процесте сот талқылауына дайындау институтымен байланысын орнату;

- «дәлелдемелерді ашу» терминін анықтаудың доктриналық тәсілдерін жалпылау, оның маңызды сипаттамаларын анықтай отырып, дәлелдемелерді ашуды анықтаудың ғылыми тәсілдерін талдау;

- отандық азаматтық процесте дәлелдемелерді ашу рәсімінің ғылыми анықтамасын тұжырымдау;

- дәлелдемелерді ашу түрлерін жіктеу, құқықтық реттеу ерекшеліктерімен байланысты талдау;

- Қазақстан Республикасында құқықтық реттеу жүйесінде дәлелдемелерді сотқа дейінгі ашу рәсімі үшін ғылыми анықтама әзірлеу;

- Англияның дәлелдемелерді ашу заманауи құқықтық реттеу тәжірибесін және Германия мен Жапонияның азаматтық іс жүргізу заңнамасына дәлелдемелерді ашу тәжірибелерін зерттеу;

- Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік заңнамасында дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеудің проблемалық мәселелерін анықтау;

- сот практикасын зерделей отырып, АХҚО сотында дәлелдемелерді ашу тәртібін талдау, дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеудің ерекшелігін және оның Қазақстан аумағында жұмыс істеу мүмкіндігін анықтау;

- Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне жүйелі өзгерістер жобасы түрінде отандық азаматтық процесте дәлелдемелерді ашуды құқықтық регламенттеуді жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Осы зерттеудің объектісі азаматтық процесте дәлелдемелерді ашу барысында туындайтын қоғамдық қатынастардың жиынтығы болып табылады.

Зерттеудің пәні Англия, Жапония және Германия заңнамаларында, АХҚО сотында ашуды қолданудың мақсаттарын, міндеттерін, мазмұнын, шарттары мен іс жүргізу тәртібін регламенттейтін азаматтық іс жүргізу нормалары, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы Азаматтық процестік заңнамасының нормалары, сондай-ақ ғылыми зерттеулер мен отандық сот практикасының материалдары болып табылады.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеудің әдіснамалық негізін диалектикалық, жүйелік, белсенділік, салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық, формальды-логикалық әдістері (талдау, синтез, индукция, дедукция) құрайды, сондай-ақ зерттеудің социологиялық және сапалық әдістері (сауалнама, *кейс-стади*) қатарындағы танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері болып табылады.

Кез-келген ғылыми зерттеудің негізгі әдістерінің бірі - жалпы ғылыми диалектикалық әдіс. Дәлелдемелерді ашу құбылысын объективті шындық заңдылықтарын тану әдісін айналып өту арқылы түсінуге болмайды, оның негізі танымдық, ұтымды және практикалық қызметтің бірлігі болып табылады.

Осы зерттеу аясында біз Англия құқығындағы дәлелдемелерді ашудың институционалдығын атап өткен кезде санның сапаға ауысу заңын қолданамыз. Бүгінгі таңда Қазақстанның Азаматтық процесінде азаматтық процестік құқық ғылымы институты ретінде ашылу бар деген мәлімдемелер мерзімінен бұрын болған. Құқықтық реттеу тиімдірек болуы үшін ашуды толық көлемде реттейтін нормалардың сандық жинақталуы қажет. Осы бағыттағы зерттеу осы сапалы ауысуды тезірек жасауға көмектеседі.

Азаматтық процесс ғылымындағы жүйелі тәсіл азаматтық процестің барлық кезеңдері белгілі бір тәртіпте және қатаң тәртіпте құрылады, олардың сақталуы процестің формальдылығын қамтамасыз етеді. Процестің барлық элементтері өзара байланысты және өзара қатынасты. Азаматтық процестегі кезеңдерді немесе іс-әрекеттердің процедуралық реттілігін өзгерту мүмкін емес. Дайындықсыз талқылау болмайды, ал дәлелсіз шешім болмайды. Дәлелдемелерді ашу дәлелдемелерді ұсынумен қатар дәлелдеу кезеңіне жатады, алайда дәлелдемелерді ашу тек сот талқылауына дайындық кезеңінде ғана мүмкін болатындығын атап өткен жөн.

Азаматтық процестегі іс-әрекет тәсілі тараптар мен соттың барлық іс жүргізу әрекеттерін қызмет түрінде қарастырады. Осы жерден бізге дәлелдемелерді ашу ұғымын, ең алдымен, іс-әрекет ретінде ашатын ғалымдардың ұстанымы жақын.

Зерттеу аясында осы салаға қатысы бар адамдарға бағытталған әлеуметтік сауалнама жүргізілді. Сауалнама дәлелдемелер мен сотқа дейінгі

хаттаманы ашу рәсіміне қатысты және «Google Forms» платформасы арқылы электронды түрде жүргізілді.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс толық диссертациялық зерттеуге енеді. Салыстырмалы талдау әдісі азаматтық процесті реттейтін ағылшын құқығы нормалары мен азаматтық процестегі ашу институтының маңыздылығы мен маңыздылығын көрсету үшін ҚР АПК нормалары арасында талдау жүргізуге мүмкіндік береді.

Формалды-заңды әдіс заң шығарушының еркін түсіндіре отырып, дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеудің қазіргі жағдайын көрсету үшін қолданылады.

Автор зерттеудің практикалық маңыздылығын негіздеу үшін сапалы зерттеу әдісін қолдана отырып, азаматтық істер бойынша кейстер келтірілген, яғни *кейс-стади*.

Аталған әдістерден басқа талдау, синтез, индукция, дедукция сияқты жалпы ғылыми формальды-логикалық әдістер қолданылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Классикалық мағынада ағылшын құқығындағы ашу институты келесі ғалымдардың еңбектерінде теориялық зерттеулердің пәніне айналды: Н. Эндрюс (N. Andrews), Э. Брэй (E. Bray), Дж. Джейкоб (J. Jacob), Дж. А. Йолович (J. A. Jolowicz), А. Хиггинс (A. Higgins), П. Мэтьюс (P. Mathews), Х. Малек (H. Malek), А. Цукерман (A. Zuckerman), сондай-ақ басқа да авторлардың ғылыми еңбектерінде қарастырылған. Дәлелдемелерді ашу институтының Германия құқығына қатысты мәселесі М. Ёшидо (M. Yoshido) мен Дж. Шерпе (J. Scherpe) еңбектерінде зерттелсе, Жапония құқығында К. Хуангтың (K. Huang) еңбектерінде жарық көрді.

Зерттеу тақырыбына ресейлік азаматтық процестік құқығының теоретиктері, атап айтсақ: Ю.В. Архипова, Ю.В. Кайзер, А.Д. Лозовицкая өзінің диссертациялық зерттеулері аясында қызығушылық танытты. Өз кезегінде аталған зерттеулерге дейін Г.О. Аболониннің, О.В. Баулиннің, Е.В. Кудрявцеваның, А.А. Лимнің, В.К. Пучинскийдің, И.В. Решетникованың, В.В. Ярковтың және басқа да ғалымдардың іргелі еңбектері жарық көрген.

Қазақстанның азаматтық процестік құқығы ғылымында бұл диссертациялық зерттеу дәлелдемелерді ашу сияқты құқықтық құбылыстың отандық азаматтық процестік заңнамасына қатысты мәселелерін зерделеумен кешенді түрде қаралатын алғашқы іргелі еңбек болып табылады.

Қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдар.

1. Диссертациялық зерттеуде жалпы құқықтық жүйеде дәлелдемелердің ашылуының пайда болуы мен дамуының алғышарты жарыспалылық пен формальды шындық қағидаларының үйлесуімен болды деген тұжырым негізделген. Бұл тарихи-құқықтық тәжірибе соттың белсенді рөлі азайған кезде және тараптардың іс жүргізу әрекеттерін

таңдаудағы еркіндік азайған кезде дәлелдемелерді ашуда жарыспалылық жағдайында тараптардың тең құқығының кепілі болатынын көрсетеді.

Осыған байланысты ҚР АПК-нің 15-бабына («Тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы») тараптардың дәлелдемелерді ашу жөніндегі міндетін бекітуді көздейтін өзгерістер енгізу ұсынылады, бұл отандық азаматтық процесте жарыспалылық қағидасын толық көлемде іске асыруды қамтамасыз етуге ықпал ететін болады.

2. Жұмыста дәлелдемелерді ашу екі институттың бір мезгілде элементі бола отырып, азаматтық процесте институционалдық сипатта болады деген тезис негізделген: дәлелдемелер және сот талқылауына алдын ала дайындық. Дәлелдемелерді ашу рәсімінің табиғатының қосарлануы заңды түрде істі сот талқылауына дайындауды реттейтін ҚР АПК 16-тарауында ашу туралы нормаларды бекітуді талап етеді.

3. Диссертациялық зерттеуде «дәлелдемелерді ашу» ұғымының авторлық анықтамасы ұсынылған. Азаматтық процесте дәлелдемелерді ашу деп тараптардың және сот белгілеген мерзімде сот талқылауына дайындық сатысында жүзеге асырылатын іс бойынша дәлелдемелік ақпараты бар өзге де адамдардың бір-біріне және сотқа жазбаша дәлелдемелерді, сондай-ақ тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығын қамтамасыз ету мақсатында кез келген материалдық және электрондық жеткізгіштердегі дәлелдемелерді ұсынудан тұратын процестік қызметін түсінуді, істі қарау мерзімдерін қысқарту және татуласуға жәрдемдесуді танимыз.

4. Зерттеу осы рәсімнің түрлерінің алуан түрлілігін құрылымдауға, олардың құқықтық табиғаты мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін дәлелдемелерді ашуды жіктеу қажеттілігін негіздейді. Жұмыста дәлелдерді ашудың келесі жіктемелері көрсетіліп, дәлелденді:

- талап қою фактісінен - сотқа дейінгі ашу және сот талқылауы кезеңінде дәлелдемелерді ашу;
- ашуды жүзеге асыратын субъектіден - тараптардың ашуы және талқылау тараптары болып табылмайтын тұлғалар жүзеге асыратын ашу;
- ашу көлемінен - стандартты және арнайы ашу;
- жүзеге асыру тәсілінен - дәстүрлі («қағаз» тасымалдағышта ашу) және электрондық ашу.

Жоғарыда келтірілген жіктеулер азаматтық процестік құқығы ғылымы үшін әдіснамалық мәнге ие, өйткені олар ашудың қолда бар формаларын жүйелеуді қамтамасыз етеді, салыстырмалы талдауға және құқықтық регламентті одан әрі жақсартуға негіз береді.

5. Дәлелдемелерді ашудың әзірленген жіктемесі негізінде істі сот талқылауына дайындау сатысында ашумен қатар тәуелсіз түр ретінде сотқа дейінгі ашуды бөлу негізделеді. Осыны ескере отырып, мынадай ара-жігі берілді: «дәлелдемелерді сотқа дейін ашу – дәлелдемелер туралы ақпараттың жеткіліксіздігін жою, дауды сотқа дейін реттеуге жәрдемдесу, талап қоюды тиісінше дайындау және әділ сот талқылауын қамтамасыз ету

мақсатында талап қою берілгенге дейін дәлелдемелерді алуға немесе ұсынуға бағытталған сот актісімен қамтамасыз етілетін сот талқылауының әлеуетті тараптарының қызметі». Германия мен Жапонияның заңнамасында сотқа дейінгі жария етуді қатысты тәжірибесін талдау негізінде сотқа дейінгі жария етуді оның тәртібі мен шектерін регламенттейтін жеке бап түрінде нормативтік бекіту ұсынылады, бұл қолданыстағы сотқа дейінгі хаттама институтын оның қазіргі түрінде сақтау қажеттілігін болдырмайды.

6. Дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеу оның шегін нақтылауды және ағылшын құқығындағы артықшылықтарға ұқсас алып қоюды бекітуді талап етеді, бұл ретте механикалық қатысты жол берілмейді: ашу институтын бейімдеу Қазақстанның Азаматтық процесінің құқықтық мәдениеті мен тарихи дәстүрлерінің ерекшеліктерін ескеруі тиіс. Осыған байланысты дәлелдемелерді жария етуден бас тарту үшін негіздерді заңнамалық тұрғыдан бекіту және сотқа дейінгі жария ету кезінде алынған ашық дәлелдемелерді тек сот талқылауы шеңберінде пайдалануды шектеу ұсынылады.

7. АХҚО сотында дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеу континенттік құқықтық жүйеге бейімделген ағылшын *disclosure* моделінен өзгеше рәсім болып табылатыны негізделді: ашу тараптың ұстанымына теріс әсер ететін дәлелдемелерді ұсынудың автоматты міндетімен байланысты емес және дәлелдеу ауыртпалығын дәстүрлі бөлуге сәйкес келеді. Бұл механизм құрлықтық құқық жүйесінде оның кешенді нормативтік бекітілуі және сот тарапынан процестік қамтамасыз етілуі жағдайында - тараптардың міндеттерін ашу, түсіндіру және оларды орындамағаны үшін санкциялар қолдану мерзімдерін бақылау арқылы толық жұмыс істей алады.

8. Диссертациялық зерттеуде дәлелдемелерді жария ету институтының нормативтік базасын кеңейтуге бағытталған Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне, атап айтқанда 15, 46, 72, 73, 73-1, 109, 149, 150, 163, 165, 172, 202-баптарға жүйелік өзгерістер жобасы әзірленіп, ұсынылды (А қосымшасын қараңыз). Ұсынылып отырған өзгерістерге дәлелдемелерді сотқа дейінгі және сотта ашу туралы ережелер, тараптардың ашу жөніндегі міндеттерін, оларды бұзудың іс жүргізу мерзімдері мен салдарын, сондай-ақ оларды жария етуден босату негіздерін белгілеу жатады. Осы ұсыныстарды іске асыру дәлелдемелерді ашу рәсімін құқықтық реттеуді жақсартуды қамтамасыз етеді, тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы қағидаларын іске асыруға, сондай-ақ азаматтық сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыруға ықпал болады.

Зерттеудің практикалық және ғылыми маңыздылығы оның нәтижелері қазіргі отандық азаматтық процестік заңнамасына жүйелік өзгерістердің жиынтығы болып табылады. Нақтырақ айтқанда, диссертацияда Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне, атап айтқанда 15, 46, 72, 73, 109, 149, 150, 163, 165, 172 және 202-

баптарға түзетулер жобасы әзірленіп, ұсынылды. Сотқа дейінгі жария етуге арналған қосымша 73-1-бапты енгізу де ұсынылды. Теориялық зерттеулер негізінде әзірленген Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне енгізілген бұл түзетулер дәлелдемелерді жария етудің нормативтік базасын кеңейтуге бағытталған және сотқа дейінгі және сотта дәлелдемелерді жария ету туралы ережелерді, тараптардың жария ету міндеттемелерін, рәсімдік мерзімдерді және оларды бұзудың салдарын, сондай-ақ жария етуден босату негіздерін қамтиды. Осы ұсыныстарды іске асыру дәлелдемелерді ашу рәсімін құқықтық реттеуді жақсартуды қамтамасыз етеді, тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы қағидаларын іске асыруға, сондай-ақ азаматтық сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыруға жәрдемдесетін болады. Дәлелдемелерді ашу рәсімін құқықтық реттеуді жетілдіру жөніндегі ұсынымдар ҚР Парламенті Мәжілісіне жіберілді және азаматтық процестік заңнамасын жетілдіру бойынша одан әрі жұмыс істеу үшін қабылданды.

Осы зерттеу аясында жалпы құқық жүйесі ғылымында да, континенттік құқық жүйесі ғылымында да дәлелдемелерді ашу институтына қолда бар ғылыми көзқарастарды жүйелеуге әрекет жасалды. Алғаш рет дәлелдемелерді ашуды өз заңнамасына қандай да бір дәрежеде енгізген елдердің тәжірибесіне назар аударылады. Зерттеу оның мәнін, мақсаттары мен міндеттерін дұрыс түсінуді кейіннен қалыптастыру үшін ашу институтының әлеуетін көрсету ретінде қызмет етеді. Азаматтық процестің теріс элементін қабылдауға жол бермеу мақсатында, сондай-ақ оны одан әрі жетілдіру мүмкіндігіне байланысты отандық азаматтық процесте болу контекстінде ашу рәсіміне қатысты құқық қолдану практикасының қазіргі проблемалары зерттеледі, сондай-ақ оларды шешудің мүмкін жолдары ұсынылады. Диссертацияда тұжырымдалған қорытындылар, ұсыныстар мен ұсынымдар Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізудегі дәлелдемелерді ашу рәсімін кезең-кезеңімен жетілдіруге бағытталған. Диссертациялық зерттеудің нәтижелері дәлелдемелерді ашу туралы ғылыми идеяларды одан әрі дамыту контекстінде ғылыми-зерттеу қызметінде де, ашудың құқықтық регламентін жетілдіру мақсатында заң шығару қызметінде де қолданыла алады. Сондай-ақ, жұмыс Қазақстан Республикасында жіберілетін сот төрелігінің сапасын жақсартуға ықпал ете отырып, судьялар корпусының өкілдері үшін, заң консультанттары мен адвокаттар үшін қызығушылық тудыратын болады.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Зерттеу нәтижелері бойынша теориялық тұжырымдар мен практикалық ұсынымдар ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған рецензияланатын екі ғылыми басылымда көрініс тапты.

Атап айтқанда, зерттеу аясында келесі мақалалар жарияланды:

1. «Англия мен Қазақстанның Азаматтық процесіндегі сотқа дейінгі хаттама: салыстырмалы талдау». ЗҚАИ Хабаршысы, №4 (71), жарияланған күні 30 желтоқсан 2022 ж;

2. «Астана» халықаралық қаржы орталығының сотында құжаттарды ұсынуды құқықтық реттеудің кейбір аспектілері туралы. ҚазҰУ Хабаршысы. Серия заңды. №1 (105), 2023, жарияланған күні 15 наурыз 2023 ж;

3. «Англия мен Қазақстанның Азаматтық процесінде дәлелдемелерді ашудың кейбір теориялық және құқықтық аспектілері туралы». ЗҚАИ Хабаршысы, № 2 (73), жарияланған күні 30 маусым 2023 ж.

Сонымен қатар, диссертациялық зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми зерттеулер барысында мынадай халықаралық рецензияланатын журналдарда ғылыми мақалалар жарияланды:

1. «Disclosure in civil proceedings in the UK and Kazakhstan: Comparative analysis», Statute Law Review журналы, 44-том, 3-нөмір, 2023 жылғы желтоқсан (Q3);

2. «Comparative analysis of disclosure of documents in the AIFC court and English courts: Impact on legal certainty in commercial disputes», Social & Legal Studios журналы, 2025 жыл, 8-том, №2, 2025 жылғы шілде (Q3).

Зерттеу тақырыбы бойынша жекелеген тақырыптық мәселелер келесі халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда баяндама түрінде талқыланды:

1. «XXVIII International Multidisciplinary Conference» Prospects and key Tendencies of Science in Contemporary World», Madrid, Spain, 6 наурыз 2023 ж., баяндама тақырыбы: «Pre-action protocol in civil proceedings in England»;

2. «Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясына 75 жыл» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы Минск, Беларусь (Беларусь Республикасы Ішкі істер министрлігінің Академиясы, 8 желтоқсан 2023 ж.), баяндаманың тақырыбы: «Әділ сот талқылауына құқық контекстінде дәлелдемелерді ашу»;

3. «Заң шығару және құқықтық ақпарат: жетістіктер мен перспективалар» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы, Астана, Қазақстан, 2024 жылғы 29 қыркүйек, баяндаманың тақырыбы: «Қазақстан Республикасының азаматтық процесіне дәлелдемелерді ашу рәсімін қарызға алудың кейбір мәселелері туралы»;

4. XVII Халықаралық ғылыми конференция «XXI ғасырдағы ғылымды дамыту», Дортмунд, Германия, 07-08 қараша 2024 ж., баяндаманың тақырыбы: «On some issues of borrowing the disclosure procedure into the civil process of the Republic of Kazakhstan»;

5. XXI International Scientific Conference «Challenges and Problems of Modern Science», Лондон қ., Ұлыбритания, 2025 жылғы 17–18 сәуір, баяндама тақырыбы: «The future of disclosure and artificial intelligence in civil litigation»;

6. «Жасанды интеллект және инновациялар: ғылым мен қоғам үшін жаңа сын-қатерлер мен мүмкіндіктер» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясы, Астана қ., Қазақстан, 2025 жылғы 24–25 сәуір, баяндама тақырыбы: «Азаматтық процестегі дәлелдемелерді ашу және жасанды интеллект: шынайы жағдайы мен болашағы» (ғылыми мақала «Тұран-Астана» университетінің Хабаршысы, №1/2025 санында жарияланған).

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері заңнамалық ортада сынақтан өткізілді: Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне қолданыстағы азаматтық процестік заңнамасына түзетулер енгізу жөніндегі ұсыныммен өтініш жолданды. Қарау нәтижелері бойынша ұсынылған түзетулер ҚР Азаматтық процестік кодексін реформалау бойынша одан әрі жұмыс істеу үшін қабылданғаны туралы ресми жауап алынды.

Зерттеу құрылымы. Диссертациялық зерттеу кіріспеден, 9 бөлімшені қамтитын үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және екі қосымшадан тұрады. Диссертациялық зерттеудің жалпы көлемі 279 бетті құрайды, оның ішінде қосымшалар 33 бетті құрайды.

Диссертацияның бірінші тарауында дәлелдемелерді ашу институтының пайда болуының философиялық-құқықтық алғышарттары, оның жарыспалылығы және формальды шындық қағидаларымен байланысы, сондай-ақ шетелдік және отандық іс жүргізу ғылымында осы институтты анықтаудың доктриналық тәсілдері зерттеледі. Жарыспалылық қағидасы мен формальды шындықтың үйлесуі жарыспалылық қағидасының процедуралық кепілі ретінде дәлелдемелерді ашу процедурасын қалыптастырудың тарихи-құқықтық негізі болды деп негізделеді. Автор дәлелдемелерді ашудың дуальды сипатын ашты, ол екі іс жүргізу институтына - дәлелдеуге және істі сотқа дайындауға байланысты көрінеді. Ашу түрлерінің жіктелуі әдіснамалық тұрғыдан негізделген, дәлелдемелерді ашудың негізгі сипаттамалары мен мақсаттары анықталған, сондай-ақ автор дәлелдемелерді сотқа дейінгі ашу және сот процесінде ашудың анықтамаларын береді.

Зерттеудің екінші тарауы Англияда, Германияда және Жапонияда дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеуді салыстырмалы құқықтық талдауға арналған. Ағылшын тіліндегі *disclosure* моделінің негізгі элементтері, соның ішінде азаматтық процесті реформалау процесі және дәлелдерді электронды түрде ашуда жасанды интеллектті қолдану тенденциясы қарастырылады. Екінші бөлімшеде зерттеудің бір көрінісі Германияның азаматтық процесіне, атап айтқанда «тәуелсіз дәлелдемелер алу» тәртібіне бағытталған, бұл белгілі бір шарттармен сот талқылауы басталғанға дейін дәлелдемелерді ашуды талап ету мүмкіндігін растайды. Жапондық азаматтық процесте дәлелдемелерді ашу процедурасының ерекшелігіне ерекше назар аударылады. Талдау негізінде зерттелген юрисдикциялардың әрқайсысы дәлелдемелерді ашу институтын өзінің

құқықтық дәстүрлеріне сәйкес бейімдегені көрсетілген, бұл Қазақстанда да қабылдаудың теңдестірілген тәсілін әзірлеу үшін маңызды.

Үшінші тарауда 2021 жылы ҚР Азаматтық процестік кодексіне енгізілген дәлелдемелерді ашу туралы нормаларды қолданудың жай-күйі мен практикасы талданады. Имплементацияның анықталған проблемалары, соның ішінде сотқа дейінгі және сот арқылы ашу арасындағы нақты айырмашылықтың болмауы, ашу көлемі мен шегін реттеудегі олқылықтар, сондай-ақ іс жүргізу жауапкершілігі мәселелері қаралады. Ағылшын қағидаларына негізделген, бірақ континенттік процеске бейімделген *disclosure* жетілдірілген моделі қолданылатын «Астана» халықаралық қаржы орталығының сотында дәлелдемелерді ашуды талдауға ерекше назар аударылды. Шетелдік және Ұлттық тәжірибені жинақтау негізінде Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөнінде нақты ұсыныстар әзірленді.

Қорытындыда зерттеу нәтижелерін көрсететін негізгі тұжырымдар, сондай-ақ тараптардың жарыспалылық іс жүргізу қағидаларын және тең құқықтылықты қамтамасыз ету, сондай-ақ азаматтық іс жүргізудің тиімділігін арттыру мақсатында дәлелдемелерді ашуды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар тұжырымдалған.